

Nenad Perošević
Miloš Vukanović

Život partizana

Ključno pitanje

Na koji su način pripadnici partizanskog pokreta organizirali život na teritorijama koje su oslobodili?

Tema

Tema obuhvata period cijelog Drugog svjetskog rata (1941–1945) na prostoru Jugoslavije. Tema je nekada bila veoma zastupljena i detaljno proučavana u obrazovnom programu komunističke Jugoslavije, ali po njenom raspodu polako je smanjivana u obrazovnim programima novonastalih država. Aktivnosti partizana na teritorijama koje su držali tokom Drugog svjetskog rata su do danas kontroverzne.

Ciljevi

- Kritičko razumijevanje kompleksnosti događaja u prošlosti
- Razvijanje empatije
- Prepoznavanje uloge žene u ratu
- Razumijevanje uzročno-posljedičnih veza

Ishodi

- Učenici će analizirati historijske izvore.
- Učenici će učiti o partizanskom pokretu i životu na teritorijama koje su kontrolirali tokom Drugog svjetskog rata.
- Učenici će učiti o životu žena u partizanskom pokretu tokom Drugog svjetskog rata.

45
minuta

Uputstva za predavača

Na početku časa predavač otpočinje radioniku s pitanjima za zagrijavanje, pitajući učenike sljedeća pitanja:

1. Ko su bili partizani?
2. Koja je bila njihova ideologija?
3. Znate li nešto o partizanima u svom kraju?

Predavač nastavlja s uvodom. Učenici čitaju tekst uvida i analiziraju mape. Predavač postavlja pitanja s kraja uvida.

Aktivnost 1 - Igranje uloga

Predavač dijeli učenike u 4 grupe i daje im izvore. Koristeći izvore učenici trebaju sastaviti fiktivan izvještaj.

Grupa 1 – Život i organizacija

Učenici u ovoj grupi predstavljaju političko tijelo koje treba sastaviti fiktivni izvještaj o organiziranu života na novooslobođenim teritorijama i napretku u uspostavljanju institucija.

Grupa 2 – Žrtvovanje

Učenici u ovoj grupi su predstavnici partizanske jedinice koja se upravo vratila iz borbe s neprijateljem. Trebaju dostaviti izvještaj o borbi.

Grupa 3 – Žene u Narodnooslobodilačkoj borbi

Učenici u ovoj grupi trebaju napraviti fiktivnu životnu priču jedne partizanke: njeni porijeklo, kada i gdje je stupila u Partiju, gdje se borila u ratu,...

Grupa 4 – Greške i zločini

Učenici u ovoj grupi pripadaju tijelu za unutrašnju kontrolu koje treba dostaviti izvještaj o greškama i zločinima koje su nedavno počinile njihove jedinice.

Nakon čitanja izvještaja, predavač pita učenike da usporede i prodiskutiraju izvještaje drugih grupa.

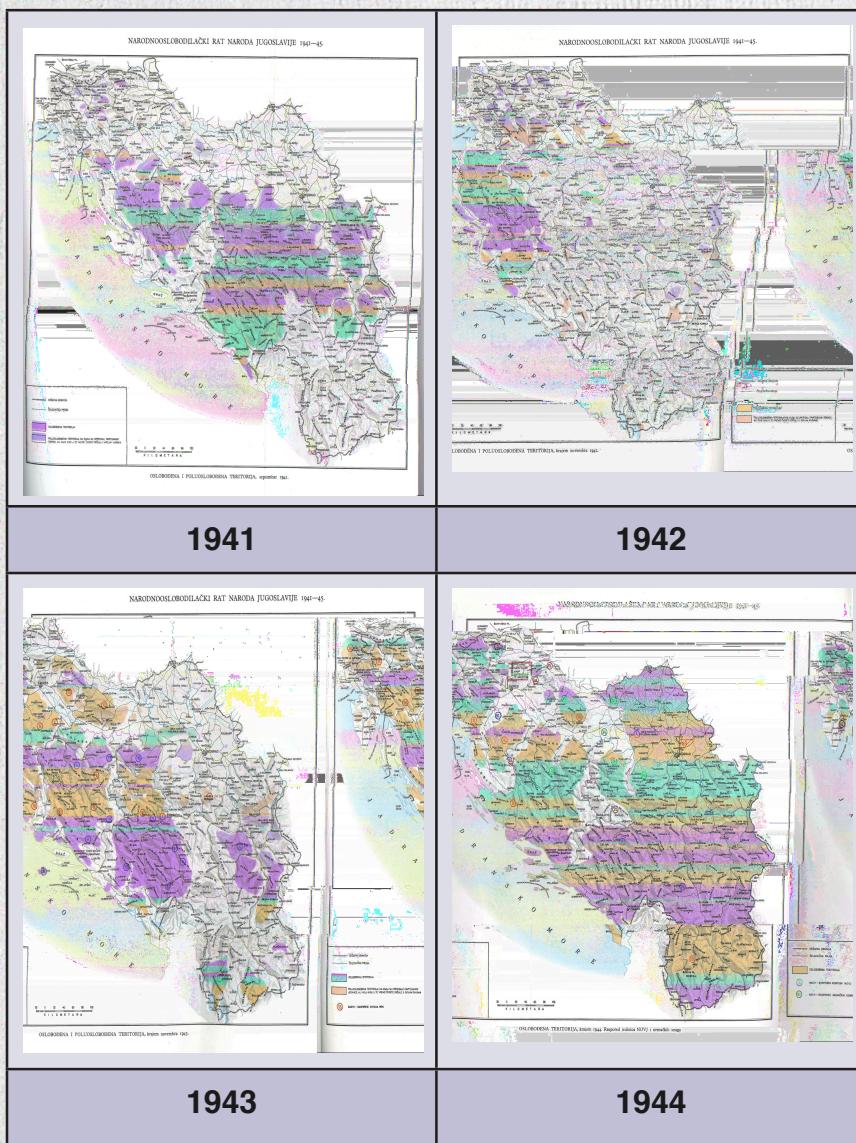
Za zaključak predavač postavi pitanja na kraju radionice i organizira debatu.

UVOD

Nakon otpočinjanja borbe u okupiranoj Jugoslaviji (juni–juli 1941) od strane partizana, oslobođena teritorija se neprekidno širila pa je već decembra 1942. njena površina bila veća od površine pojedinih evropskih država. Na oslobođenim teritorijama brzo su uspostavljeni novi organi upravne vlasti, narodnooslobodilački odbori, kao i strukture privrede, školstva i zdravstva. Konačan cilj borbe bio je oslobođenje Jugoslavije od okupatora ali i uspostavljanje novog, komunističkog, društvenog uređenja. Ovakvi ciljevi su ih, pored okupatora, doveli u sukob i s frakcijama lojalnim starom režimu, kao i novostvorenim nacionalističkim grupacijama. Na oslobođenim teritorijama novoformirane vlasti su pokušavale zavesti disciplinu i kontrolu nad svojim trupama, ali to nije sprječilo razne zloupotrebe i incidente.

DRŽAVA	POVRŠINA km ²
BELGIJA	30.000
ŠVICARSKA	41.000
DANSKA	43.000
JUGOSLAVIJA (oslobođeni teritorij 1941.)	48.000

Mapa teritorije koju je oslobođio NOB od 1941. do 1944.

Pitanja:

1. Koja područja su partizani prvo oslobodili?
2. Kuda i kakvim terenom su se najviše kretali?
3. Možete li nabrojati neke oblasti Jugoslavije koje su partizani kontrolirali 1941., 1942., 1943., 1944.

Grupa 1

Život i organizacija

Izvor 1

Organizacija vlasti

Narodnooslobodilački odbori (NOO) su organi revolucionarne narodne vlasti u Jugoslaviji izrasli za vrijeme Narodnooslobodilačkog rata (NOR-a) 1941–1945. Stvarani su (birani ili imenovani) od početka oružanog ustanka 1941. na oslobođenoj, a kasnije i na neoslobođenoj teritoriji, i od osnivanja bili su klica novog društvenog sistema. Narodooslobodilački odbori su od osnivanja imali obilježja državnih organa vlasti. Donosili su odluke i uputstva, rješavali međusobne odnose građana, ustanovljavali prava i zasnivali obaveze, propisivali ponašanje, organizirali pomoć partizanskim odredima i branili začetke novog poretku. Osim na oslobođenim i poluoslobođenim područjima Jugoslavije, oni su radili i u neprijateljskoj pozadini, u vidu odbora jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta, mahom vršeći privredne, političke i propagandne funkcije, što je svjedočilo o izvjesnom dvojstvu vlasti okupatora i narodnooslobodilačkog pokreta. Od jula 1941. javljaju se seoski, općinski, sreski, gradski, okružni i zemaljski narodnooslobodilački odbori.

Izvor 2

Školstvo

Za KPJ (Komunistička partija Jugoslavije) borba za narodnu kulturu i narodno prosvjećivanje bila je sastavni dio revolucionarne borbe. Otuda i aktuelni slogan: "Prosvjetom k slobodi" i "Nisu oružje samo puške i topovi, avioni i tenkovi, već znanje". Poznata je i parola "Knjiga nam pomaže da osvojimo slobodu, sloboda će nam omogućiti da osvojimo knjigu". Kulturno-prosvjetni i kulturno-umjetnički rad tekao je u okvirima partizanskih vojnih jedinica, na oslobođenim teritorijama i u okviru djelatnosti organa vlasti i antifašističkih organizacija žena i omladine. Načela i sadržaj kulturne politike su istovjetni u svim krajevima Jugoslavije, razlikujući se samo u specifičnim oblicima koje su bili izraz drukčijih prilika i okolnosti u kojima se razvijao pojedini narod Jugoslavije i zakona neravnomernosti jugoslavenske revolucije.

Izvor 3

Stampa

Borba (Srbija), *Pobjeda* (Crna Gora), *Omladinski pokret* (Crna Gora), *Osvobodilna fronta* (Slovenija), *Slobodna Vojvodina* (Srbija), *Reč naroda* (Srbija), *Vesti* (Srbija), *Mlad Borec* (Makedonija), *Nova Makedonija* (Makedonija) itd.

Izvor 4

Pozorište

Borci sa smisлом za kulturno-propagandni rad povlačeni su iz borbenih jedinica u umjetničke jedinice. Četa Užičkog odreda prerasla je u dramski aktiv koji je izveo četiri pozorišne predstave na oslobođenoj teritoriji. Pored dramske ekipe, na slobodnoj teritoriji "Užičke republike" aktivno su se oglašavali i pjevači i muzičari. Veliki orkestar imao je oko 30 članova. U aprilu 1942. osniva se reprezentativni pozorišni ansambl – Kazalište narodnog oslobođenja Jugoslavije. U svom sastavu imalo je oko 60 članova osnivača, od kojih su mnogi bili već poznati i afirmirani dramski umjetnici koji su napustili okupiranu teritoriju.

Izvor 5

Ratna privreda

U oslobođenom Užicu obnovljena je 1941. tvornica oružja koja je za 67 dana proizvela 21.040 pušaka, 18.000 ručnih bombi, 2.700.000 puščanih metaka i dr. Na Ozrenu su partizani izrađivali ručne bombe od vodovodnih cijevi, s drškom od drveta po kojoj su do bilo ime "klipače", jer su po izgledu ličile na klip kukuruza. Već sredinom septembra 1941. u Drvaru je otpočela izrada tvorničkih tipova bombi poput onih iz Vojnog zavoda u Kragujevcu. Model je izradio mehaničar Miloš Bauk i one su po njemu do bilo naziv "baukovke", dok su ih lički ustanci nazivali "drvarčanke", jer su dolazile iz Drvara. Računa se da je proizvedeno oko 6.000 bombi ovog tipa. U Grmeču, na potoku Suvajčine, organizirana je najveća partizanska tvornica oružja u Bosni i Hercegovini, koja je radila sve do januara 1943. Na Petrovoj gori je već oktobra 1941. počela s radom radionica za proizvodnju bombi, prepravku pušaka i sl. Na tlu ustaničke Crne Gore (u Rudinama) radile su također partizanske radionice: opančarska, krojačka, puškarska, obućarska i stolarska. U pojedinim krajevima Jugoslavije na slobodnoj teritoriji stvarane su stočne farme koje su se nalazile u posjedu narodnooslobodilačkog fonda. U Crnoj Gori, na području Pive, maja 1942. obrazovane su stočne farme koje su davale mlijeko i meso borcima, ranjenicima i bolesnicima. Ovi farmi, nastalih najvećim dijelom rekvizicijom ili putem plijena, bilo je 19. Ukupan broj stoke u ovim farmama iznosio je: 174 muzne krave, 264 grla goveda za meso, 1.497 muznih ovaca, 2.158 jalovih ovaca, 392 muzne koze i 311 jalovih ovaca. Partizanska ekonomija ("struga") u Prekaji osnovana je u proljeće 1942. od uloga ovcama koje su dali imućniji domaćini. Poslije kapitulacije Italije, septembra 1943, na ostrvima su počela raditi i brodogradilišta: u Veloj Luci na Korčuli, na ostrvima Braču, Hvaru, Dugom otoku, Kornatu, Ižu, Visu i Lastovu. Od početka oktobra 1943. do decembra 1944. izvučeno je na navoze tih brodogradilišta oko 600 manjih brodova radi opravke.

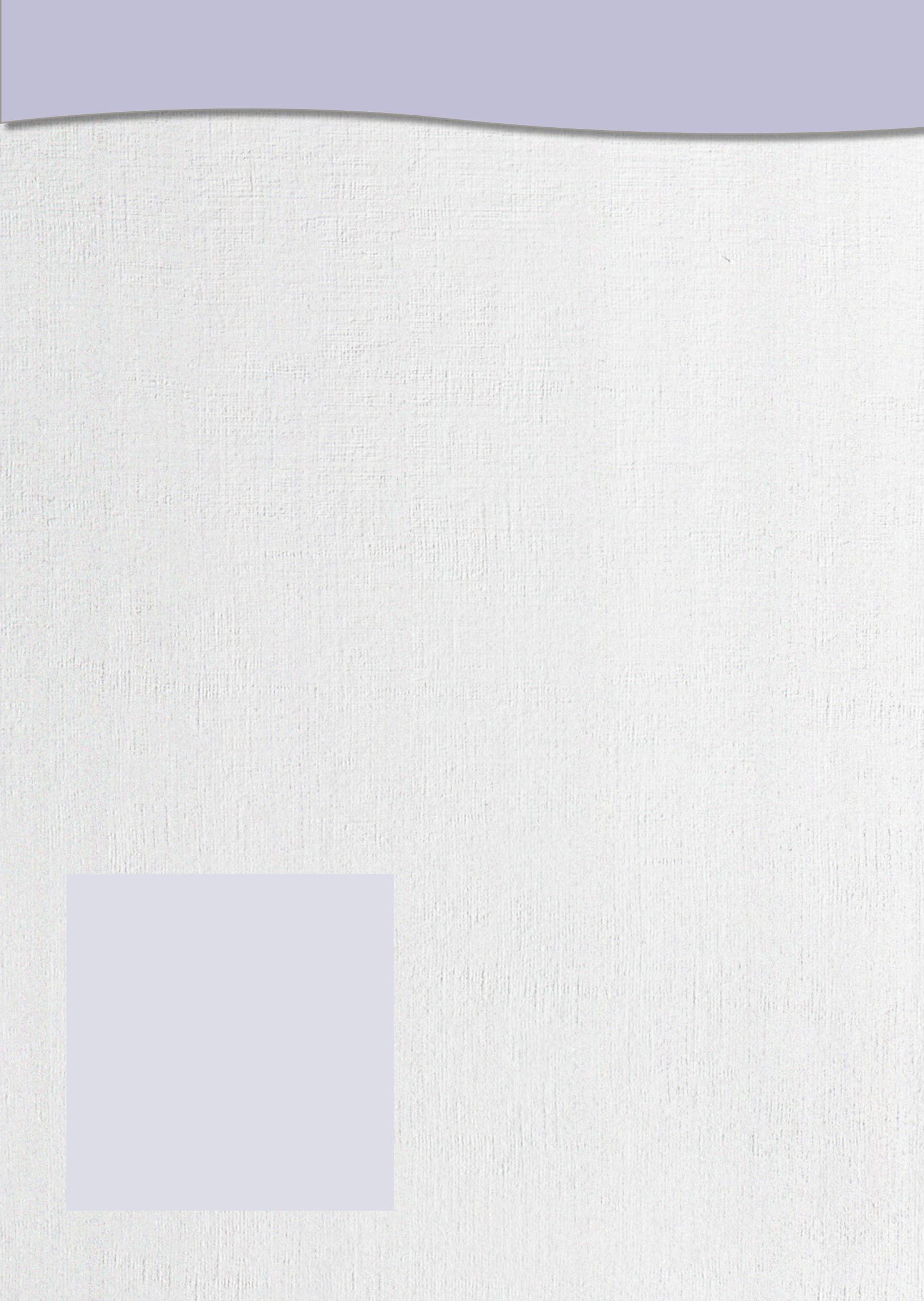
Izvori 1,2,3,4,5 i 6: B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, knj. 2, Beograd 1988; *Vojna enciklopedija*, tom 5, Beograd 1973; Z. Lakić, *Duhovni otpor fašizmu – Jugoslavija 1941-1945*, *Istorijski zapisi*, br. 2/1995; Z. Lakić, *Poslijeratni razvoj kulture u Crnoj Gori (1945-1980)*, *Bibliografski vjesnik*, br. 1/1983;

Izvor 6

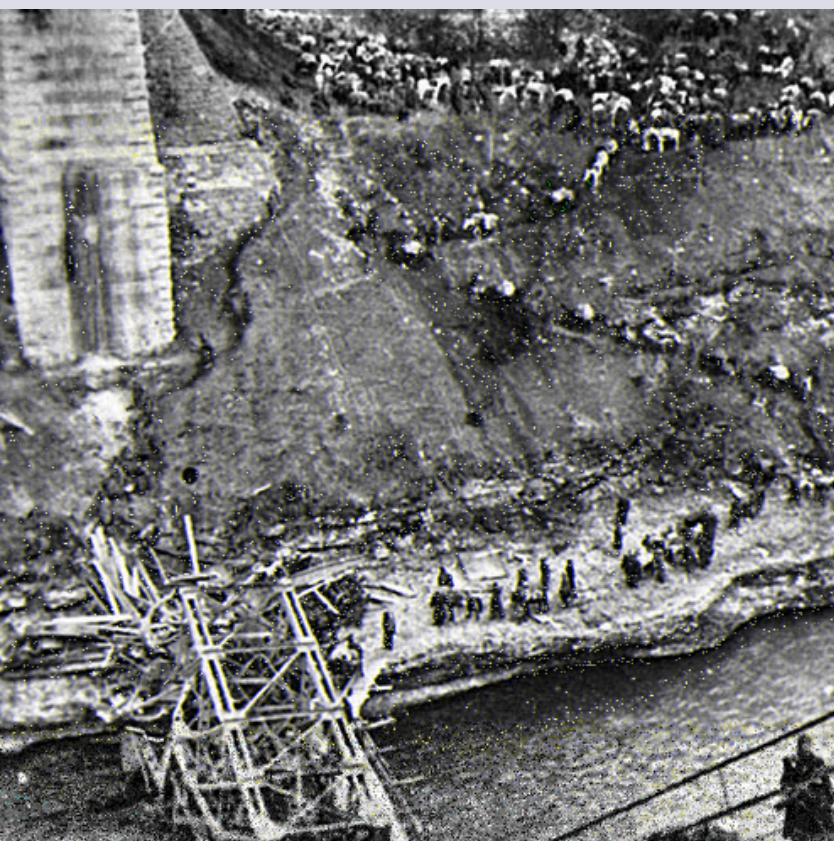
Partizanske jedinice su bile formirane u brigade. Na slici 1 vrhovni komandant Tito pregleda 1. proletersku brigadu. Na slici 2 prikazano je postrojavanje 4. crnogorske proleterske brigade.

Kobsa, Ljubljanović, Rastić: *Ilustrirana povest NOB-a u Jugoslaviji 1941–1945, Stvarnost, Zagreb, 1973*

Izvor 4

Neretva

Kobsa, Ljubljanović, Rastić, ILUSTRIRANA POVJEST NOBa U JUGOSLAVIJI 1941-1945, Stvarnost, Zagreb, 1973.

Izvor 5

Moj grob – Ivan Goran Kovačić

U planini mrkoj nek mi bude hum,
Nad njim urlik vuka, crnih grana šum,
Ljeti vječan vihor, zimi visok snijeg,
Muku moje rake nedostupan bijeg.
Visoko nek stoji, ko oblak i tron,
Da ne dopre do njeg niskog tornja zvon,
Da ne dopre do njeg pokajnički glas,
Strah obraćenika, molitve za spas.
Neka šikne travom, uz trnovit grm,
Besput da je do njeg, neprobojan, strm.
Nitko da ne dođe, do prijatelj drag,
I kada se vrati, nek poravna trag.

Izvor 6

“Nažalost, činjenica je da morem nismo poslali gotovo ništa pomoći za 222.000 Titovih boraca. (...) Ovi izdržljivi borci su vezali više Nijemaca u Jugoslaviji nego združene angloameričke snage u Italiji južno od Rima. Nijemci su u zbrci nakon pada Italije te su partizani preuzeли nadzor nad velikim dijelovima obale. I pored toga, mi nismo iskoristili priliku. Nijemci su se brzo oporavili i potisnuli partizane korak po korak. Glavni razlog tome je neprirodna linija zapovijedanja na Balkanu. (...) Budući da su nam partizani pružili velikodušnu pomoć uz gotovo nikakve troškove s naše strane, bilo je od velike važnosti osigurati ustrajnost njihovog otpora.”

W. Churchill: Memoari, 24. novembra 1943.

Izvor 2

Rajka Baković

Rajka je rođena u imućnoj obitelji bračkog iseljenika Frane Bakovića u bolivijskom rudarskom gradu Oruro, gdje je njen otac s bratom posjedovao hotel i trgovinu. Obitelj se 1921. vratila u Jugoslaviju zbog školovanja djece (Zdenka, Jerko, Rajka i Mladen). Nakon osnovne škole, koju je završila.²

Izvor 3

Fana Kočovska Cvetković

Rođena je 27. jula 1927. godine u selu Lavci kod Bitolja, u siromašnoj porodici makedonskog pečalbara. Poslije okupacije Jugoslavije, aprila 1941. godine, u selu Lavcima postojala je jaka partijska organizacija, pod čijim je okriljem radio skojevski aktiv čiji je član bila i mlada Kočevska. Bugarskim fašističkim okupatorima uspjelo je da uhvate jednog člana skojevskog aktiva, koji se loše držao pred policijom, odavši rad organizacije i njene članove. Fana se uspjela skloniti pred fašističkom policijom, koja je došla u selo da je pronađe, pretresajući kuću i maltretirajući njenu majku i baku.

Fana je nastavila ilegalno raditi. Ubrzo zatim otisla je u partizanski odred "Goce Delčev". Tada nije imala ni punih petnaest godina. U proljeće 1944. godine, Fana je bila dio grupe od sedam boraca koja je trebala prekinuti proizvodnju u rudniku olova kod Zletova uništenjem njegovih postrojenja. Zadatak je bio da napadnu bunkere koje su držali njemački i bugarski fašisti. Zadatak je bio izvršen, ali je Fana bila ranjena. Drugovi su je jedva spasili od neprijateljskih rafala. Štab brigade odlučio je ostaviti je na liječenju u selu, s ostalim ranjenicima. Fana je odbila boravak u selu i ostala i dalje u brigadi.

Istakla se prilikom borbi kod sela Lavci 1943. godine, kada su poginuli komandant odreda Tošo Angelovski Daskalot, mladi bombaš Pande Hajze i još nekoliko drugova.

Skrivajući se po okolini sela Lavci oko mjesec i po dana s jednom grupom partizana, Fana je jednom četiri dana ostala sama, okružena bugarskim patrolama, koje su danonoćno vršile pretrese i potjere, znajući da se partizani nalaze u blizini. Fana je bila učesnik dvadesetodnevnog Februarskog pohoda 1944. godine, od Kožufa do Kozjaka. Tada je bila omladinski rukovodilac bataljona "Stiv Naumov".

"Narodni heroji Jugoslavije", "Mladost" Beograd 1975. godina.

Izvor 4

Vida Tomšić

Rođena je 26. juna 1913. godine u Ljubljani. Tu je završila osnovnu školu i gimnaziju. Godine 1931. upisala je Filozofski fakultet, ali je kasnije prešla na Pravni, na kom je diplomirala 1941. godine. U toku studija se pridružila naprednom studentskom pokretu i učestvovala u mnogim štrajkovima.

Godine 1934. postala je član Komunističke partije Jugoslavije. Iste godine se upoznala i sa svojim budućim mužem Antonom Tonetom Tomšičem, narodnim herojem. Novembra 1934. godine je uhapšena i pred ljubljanskim Okružnim sudom osuđena na devet mjeseci zatvora. Poslije izlaska iz zatvora, nastavila je ilegalni rad u partijskoj organizaciji i učešće u studentskom pokretu. Učestvovala je u štampanju i širenju ilegalnih i legalnih listova i brošura. Izvesno vrijeme radila je kao instruktur Centralnog komiteta Komunističke partije Slovenije (CKKPS) na Dolenjskoj i Beloj Krajini.

Juna 1940. godine je na Pokrajinskoj konferenciji izabrana za člana CK KP Slovenije, a zatim je bila u partijskoj školi pri CK KP Jugoslavije u Makarskoj. Na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ, oktobra 1940. godine, izabrana je za člana Centralnog komiteta KPJ.

Od prvih dana okupacije Kraljevine Jugoslavije, učestvovala je u pripremama za oružani ustank i radila na učvršćivanju partijskih organizacija na području Ljubljanske pokrajine. Početkom 1941. godine učestvuje u osnivanju legalnog partijskog lista za žene "Naša žena". U avgustu iste godine je, kao ilegalac za kojim je bila izdata potjernica, rodila sina. Na dojavu jednog izdajnika, Italijani su je 10. decembra 1941. godine uhapsili, zajedno sa suprugom Tonetom, pod ilegalnim imenom Marija Pevec. U zatvoru je mučena da bi priznala ilegalni rad i rad svog supruga, za kojeg su znali da je jedan od glavnih vođa ustanka. Nije ništa priznala, čak ni svoje pravo ime. Zatim je, zajedno sa suprugom, Mihom Marinkom i Pepcom Kardelj, odvedena u gestapov zatvor u Begunjama, na Gorenjskom, ali ih je Gestapo poslije dva mjeseca vratio italijanskim vlastima.

16. maja 1942. godine, italijanski vojni sud ju je, na procesu protiv Toneta Tomšića i ostalih, osudio na 25 godina zatvora. Kada su njenog supruga strijeljali, nju su, juna 1942. godine, odveli u zatvor u Veneciju, zatim u Ankona, pa u Kampoboso i u Tranu.

Poslije kapitulacije Italije je, zajedno s drugim zatvorenicima, dovedena u logor anglo-američke vojne uprave u Karbonari, kod Barija. Tu je organizirala partijsku organizaciju u logoru i bila među osnivačima Prve prekomorske brigade, u kojoj je jedno vrijeme bila zamjenik političkog komesara.

Januara 1944. godine vratila se u Sloveniju. Od aprila do oktobra 1942. uređivala je partijsko glasilo "Ljudska pravica" i obavljala organizacione poslove u Centralnom komitetu KP Slovenije. Početkom 1945. godine poslata je u Primorsku na politički rad u vojsku, gdje je od 18. januara, kao član Politbiroa CK KPS, pomagala u radu Oblasnog komiteta KPS za Slovensko primorje i jedinicama Devetog slovenačkog korpusa.

Poslije oslobođenja Jugoslavije Vida Tomšić vršila je značajne funkcije. U organima vlasti je bila ministar za socijalnu politiku Vlade Narodne republike Slovenije, predsjednik Kontrolne komisije NR Slovenije i član Izvršnog vijeća NR Slovenije

"Narodni heroji Jugoslavije", "Mladost" Beograd 1975. godina.

Izvor 5

Drugarice iz IV-te proleterske brigade, Sutjeska 1942.

Muzej Istorije Jugoslavije, inv. br. 13699.

Grupa 4

Zločini i greške

Izvor 1

(Titova naredba)

Nažalost, u posljednje vrijeme događaju se takve pojave u nekim našim jedinicama koje su nedostojne svakog onog koji se nalazi u redovima te vojske. Putem nasilnog otimanja hrane i stoke od seljaka, kako od pojedinaca tako i od odgovornih organa, ruši se ugled naše vojske kao narodne vojske, a također se stvara kod naroda i neprijateljsko raspoloženje protiv naše vojske, što može, u najkraće vrijeme, za nas imati katastrofalne posljedice. Takva djela idu na ruku krvnim neprijateljima našeg naroda i naše vojske i pomažu im na taj način da postignu svoje ciljeve koje nisu postigli do sada nikakvim oružjem.

NAREĐUJEM

Svaka pojava pljačke i nasilja ima se temeljito ispitati najhitnije i u slučaju nepobitno utvrđene krivice krivci se moraju pred strojem kazniti strijeljanjem.

Preduzeti sve mјere da se u našim jedinicama uspostavi ona disciplina koja je do sada vladala, da se bez pogovora izvršavaju sva naređenja pretpostavljenih starješina.

Izvor 2

Činjenica da se izvjestan broj boraca, pa i partijaca, hrđavo odnosi prema stanovništvu (u čemu se ogleda slabost i nebudnost partijske organizacije i rukovodstva), ako se poveže s ranijim slučajevima dezerterstva, pokazuje da još nisu izvljene slabosti u vašoj partijskoj organizaciji.

Izvor 3

Ovih dana strijeljan je Petar Krnjajić, bivši komandir naše čete i bivši komandant Prvog bataljona... Poslije napada na Prekopu pozvan je u štab I operativne zone da položi račun da se selo spali, a svi muškarci iznad šesnaest godina starosti poubijaju.

Izvoru 1., 2. u 3.: D. Lazarević, P. Damjanović, O partiji i ulozi komunista, Knjiga 2 Institut za savremenu istoriju u Beogradu, Narodna Knjiga, Beograd, 1984.

Izvor 4

17. jula/srpnja 1942. u 21:30 sati upalo je 15 naoružanih partizana u selo Sreser, 4 km sjeverno od Janjine, i odnjelo tamošnjim seljacima raznih predmeta i novca, i to:

Tomislavu Matijaševiću Stjepanovu, iz Sv. Marije, općine Draškovac, kotara Varaždin, trgovački putnik, sada privremeno nastanjen u Sreseru, odnjeli su partizani gotovog novca 34.070 kuna iz sanduka, 4 rubičića, 5 pari čarapa i drugih sitnih stvari, koje nije mogao tačno opisati, u vrijednosti 3.000 kuna te poslije ovoga otišli iz stana.

Tomislavu Nožici pok. Vlahu, trgovcu iz Sresera, odnjeli su partizani 20 kg krompira, jednu vreću za krompir, 2 litra ulja, 1 pršut, 1 lonac za kuhanje od 6 litara, 30 metara konopca, 2 kalodonta, 2 četke za zube, 10 komada noževa za brijanje, 800 komada cigareta Rama, 2.000 kuna gotovog novca, svega u ukupnoj vrijednosti 6.000 kuna. Tražili su 100.000 kuna gotovog novca, ali ovaj nije imao, a potom su otišli iz kuće.

Peru Kućeru pok. Ante iz Sresera, posjedniku, odnjeli su partizani 20 kg pšeničnog brašna i zaprijetili mu, ako bude u službi Italijana, da će ga ubiti. Svima trojici su zaprijetili da nikome ništa ne govore, jer će im glave pasti.

Jedna partizanska grupa od deset ljudi zaplijenila je dva vola od hercegovačkog stočara Miška Papca 27. augusta, u brdu Sv. Ilija, istočno od sela Nakovnja. Papac je ovaj događaj prijavio oružnicima u Orebicu.

Sve naše Dakse, Joška Radica, Dubrovnik, 2003. str 69.

Izvor 5

U aprilu su ubijena i dvojica komunista koji su uspjeli pobjeći iz četničkog zatvora (Radomir Jovančević i Miodrag Medo Čulafić), zato što su kao partizani dozvolili da živi padnu u ruke klasnom neprijatelju i upriliju partizansko oružje. U Crmnici je ubijen sanitetski general Milo Iličković zajedno sa ženom Ruskinjom, kao i Bosa Plamenac, član Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) jer se nije htjela odreći svoje porodice. U Pivi je likvidiran Tadija Tadić s tri rođaka, politički komesar Pivske čete, jer nije htio izdati strica.... Brojna druga slična ubojstva, koja su imala obilježje likvidacije pošto je prethodno bila donijeta presuda, stvorili su atmosferu straha i terora u kojoj нико nije znao ko je sljedeći. Pokazani atavizam i svirepost je teško objasniti ideološkim floskulama. Uostalom, ovakvih pojava gotovo da nije bilo u drugim krajevima Jugoslavije, bez obzira na to što se direktiva Centralnog Komiteta KPJ sprovodila preko svih partijskih organizacija.

Živko M. Andrijašević-Šerbo Rastoder, Istorija Crne Gore, CZICG, Podgorica 2006., str. 413-414

Pitanja za završnu debatu

1. Kakve aktivnosti su partizani sprovodili na oslobođenim teritorijama?
2. Koji su bili ciljevi tih aktivnosti?
3. Kakve posljedice, pozitivne ili negativne, su njihove akcije mogle proizvesti?